

VLIV GLOBALIZACE NA ÚZEMNÍ ROZVOJ: ZHODNOCENÍ TEORETICKÝCH PŘÍSTUPŮ

Ing. Pavel Holubec

*Katedra urbanismu a územního plánování, ČVUT v Praze,
Thákurova 7, 166 29 Praha 6, pavelholubec@centrum.cz*

Abstrakt

Příspěvek se zabývá skutečnostmi, které se skrývají za pojmem globalizace, a hledá vhodný přístup k tomuto fenoménu v oblasti územního rozvoje sídel. Jde o stručné shrnutí různých způsobů teoretického uchopení tématu v dostupné literatuře, čili o průzkum tematických souvislostí, který poslouží jako základ pro další práci.

1. Motivace

Co je to globalizace? Co se skrývá za touto metaforou, do které jedni vkládají velké naděje a prosazují ji téměř jako zaručený prostředek lidské spásy, zatímco druzí ji vnímají jako jeden ze symptomů obecného společenského úpadku? Jak globalizace souvisí s územním rozvojem, s tím co, kde a proč se staví? Tato otázka je sice motivací celého příspěvku, ale nežli se na závěr dostaneme alespoň k náznaku odpovědi, budeme se zabývat především jejím zarámováním, tj. kontextem v němž je možno ji položit a smysluplně na ni začít odpovídat. Článek tak představuje především souhrn teorií a přístupů, které mají co říci ke vztahu globalizace a územního rozvoje.

2. Od urbanizace ke globalizaci

2.1 Stav měst a jejich obyvatelstva na přelomu tisíciletí

Nedávno světem proběhla zpráva oznamující, že poprvé v historii lidstva přesáhl globální počet obyvatel měst celkové množství lidí žijících na venkově [1]. Ve zkratce to ukazuje několik věcí o globalizovaném urbanismu: prvně, samotná zpráva OSN říká, že do roku 2050 bude zhruba 70% obyvatel země žít ve městech, čímž bude téměř dovršen proces urbanizace, který nabral obrátky před pár stovkami let současně s industrializací. Za druhé, zpráva vypovídá mnohé o současné době, ať už rychlostí svého šíření a zastarání (v řádu dnů a týdnů proběhlo obojí), tím, že jako „zpráva“ je podávána jakási statisticky měřitelná veličina, která pravděpodobně dosáhla „kulaté“ a „přelomové“ hodnoty, ale i faktem, že vůbec existuje organizace, která takováto data

globálně sbírá a vydáváním podobných zpráv se snaží upozornit na agendu, kterou je dle jejího mínění třeba naléhavě řešit.

V návaznosti na tuto zprávu je třeba vyjasnit několik běžných omylů [2]: k růstu městské populace ve většině rozvojových zemí dochází zejména přirozeným přírůstkem – podíl migrace z venkova do měst je méně významný; nejvýznamnější migrační toky jsou z měst do měst a vesnic do vesnic; k nejvýznamnějšímu populačnímu růstu dochází ve městech do 500,000 obyvatel, v nichž v současnosti žije zhruba polovina městského obyvatelstva [3]; většina chudých obyvatel žije na venkově, ale chudých nejvíce přibývá právě ve městech; většina světového populačního růstu do roku 2050 se má odehrát v urbánních oblastech rozvojových zemí, na čemž se má z 80% podílet Asie a Afrika; růst venkovského obyvatelstva se zpomalil a od roku 2018 se předpokládá jeho pokles, v roce 2007 žilo 50% venkovského obyvatelstva v Asii, především v Číně, Indii a Indonésii.

Problematicke vypovídací schopnosti výše uvedených demografických údajů, metody jejich měření a dostupnosti dat se raději vyhneme a místo toho se zaměříme na problematiku geograficko-urbanistickou, která však s demografickými údaji úzce souvisí: totiž na binární rozlišení venkov-město. Užitečnost tohoto rozlišení klesá především v rozvinutých zemích, kde podle standardních demografických metod, založených na počtu obyvatel administrativních jednotek, žije cca 80% obyvatel ve městech [4], ale způsob života je téměř 100% městský a i rozdíl mezi městem a vesnicí v krajině se rozostřil: města jsou méně kompaktní, ale o to více přibývá sídelní kaše (urban sprawl).

Diferencovanější přístupy k typologii osídlení shrnuje např. Anthony Champion. Odkazuje jednak na klasifikaci ESPON 1.1.2 [5], kde je na základě kombinace dvou veličin (stupeň urbánního vlivu a stupeň lidského zásahu) rozlišeno 6 typů osídlení (na úrovni NUTS3). Urbánní vliv je rozlišen na vysoký a nízký, přičemž vysoký je v těch regionech, kde je buď evropsky nadprůměrná hustota obyvatel (více než 107 obyv./km²), a/nebo jde o Evropskou metropolitní růstovou oblast (města uváděná v ESPON zkratkou MEGA). Stupeň lidského zásahu je určen relativním podílem tří typů zemského pokryvu: zastavěné plochy, zemědělské oblasti a zbylá půda (lesy, vodní plochy a horské oblasti s malým až žádným podílem vegetace), čímž vznikne rozdělení na regiony a vysokým, středním a nízkým stupněm lidského zásahu [6]. Podle umístění oblastí s vysokým vlivem a současně s vysokým lidským zásahem lze snadno rozlišit jádrové a periferní oblasti Evropy. Jádro tvoří souvislá oblast pokrývající Anglii, Benelux a značnou část Německa, na kterou je napojen pás jdoucí severem ČR a jihem Polska přes Slezsko a Moravu na jižní Slovensko a Maďarsko, do jádra se počítá i severní Itálie. V ostatních částech Evropy jsou v této kategorii pouze ostrůvky národních metropolí společně s několika dalšími

dynamicky se rozvíjejícím regiony. Tato klasifikace nahradila dříve používanou typologii vytvořenou Moriconi-Ébrardem a Eurostatem, která identifikovala následujících 6 hlavních typů osídlení: regiony s rozsáhlou dominantní metropolí, polycentrické regiony s velkou městskou i venkovskou hustotou, polycentrické regiony s velkou městskou hustotou, venkovské oblasti pod vlivem metropole, venkovské oblasti s malými a středně velkými městy a odlehlé venkovské oblasti [7].

Champion dále podotýká, že širší klasifikaci osídlení, která by zachytila jak typ osídlení, tak širší regionální kontext, prosazoval John Grauman již v roce 1969. Rozdělil tak osídlení do 4 typů: na městské a venkovské, které se dále dělí na podle toho, zda je či není součástí dominantních metropolitních regionů. V reflexi nad těmito klasifikacemi Champion problematizuje zejména způsob vymezení klasifikačních jednotek, který je obvykle dán administrativně či správně, ale minimálně odráží skutečné funkční regiony, které jsou dané především dojížkou za prací.

Na tento problém upozornil též Aprodicio Laquian [8] v souvislosti s Asijskými mega-urbánními regiony, které rozlišuje na 3 typy: urbánní koridory, regiony s dominantním mega-městem a velkoměstské clustery. Problém je ten, že zatímco ve statistikách je obyvatelstvo uváděno dle administrativních jednotek, rozdíl v počtu obyvatel celých funkčních regionů se liší až o desítky milionů (viz. tab. 1). Odkazuje též na McGeeho termín *desacota* (*desa* = vesnice + *cota* = město), který vhodně popisuje smíšený charakter takového osídlení, jež obvykle sahá až 75-100 km od jader aglomerace a tvoří jeden funkční, ekonomicky integrovaný, mega-urbánní region.

Tab. 1: Obyvatelstvo asijských mega-urbánních regionů (R) [8] ve srovnání s obyvatelstvem jejich *jádrových velkoměst* (uvedeno kurzívou) (J) [9]

mega-urbánní region / obyvatelstvo v [milionech]	stát	R	J
<i>Peking-Tianjin-Tangshan-Qinhuangdao</i>	Čína	56,4	11,1
<i>Tokio-Jokohama-Nagoya-Osaka-Kobe-Kjóto</i>	Japonsko	60,6	35,7
<i>Šanghaj-Nanjing-Suzhou-Changzhou-Zhenjiang-Nantong-Yangzhou-Wuxi</i>	Čína	72,7	15,0
<i>Guangzhou-Shenzhen-Hong Kong-Macao-Zhuhai</i>	Čína	40	8,8
<i>Jakarta-Bogor-Tangerang-Bekasi</i>	Indonésie	26	9,1
<i>Bangkok</i> - Metropolitní oblast	Thajsko	17	8,5

Ačkoli výše zmiňované přístupy k osídlení umožňují lepší popis současných velkoměst i změn v krajině a lze předpokládat jejich aplikovatelnost v zemích

tzv. rozvojových i rozvinutých, problémy, se kterými se osídlení a jeho plánování potýká v obou typech zemí, jsou značně odlišné. Zatímco diskusím v rozvinutých zemích dominují problémy se stárnutím populace, konkurenceschopností, závislostí na automobilové dopravě, či integrace migrantů, v rozvojových zemích jde především o zvládnutí živelného a nezadržitelného růstu metropolí a aglomerací, přičemž značnou překážku představuje organizační a administrativní roztříštěnost; častý je i sklon národních vlád k podpoře velkých infrastrukturních projektů, prospěšných především pro vyšší a střední vrstvy, ačkoli značná část městské populace se potýká s chudobou [10]. Velkým problémem současnosti je i environmentální degradace – téma s velkým množstvím literatury, které zde však nebudeme dále rozvíjet.

2.2 Hierarchie světových velkoměst a stav světosystému

Pokud předchozí kapitola v hrubých obrysech nastínila rozsah světové urbanizace a s ní souvisejících konceptů a problémů, nyní přikročíme k načrtnutí obrysů globalizace. Zde nehraje počet obyvatel až tak zásadní roli, neboť na významu nabývají především mocensko-ekonomické vztahy, ideologie, vědecké a diskurzivní praktiky. Zatímco OSN sestavuje tabulky velkoměst podle velikosti populace a jejího předpokládaného nárůstu (úměrné tomuto nárůstu bývají i předpovědi budoucích problémů), politici a ekonomové se zajímají především o tabulky, které řadí města podle výše HDP a jeho růstu (čemuž jsou tentokrát úměrné spekulativní tlaky a očekávání investorů i migrantů). Vedle těchto dvou „standartních“ indikátorů a jejich variací se sestavují i tabulky hierarchie měst, v nichž se již poněkud explicitněji vyskytuje i mocenský aspekt.

Peter Hall [11] prezentuje určitý přehled těchto přístupů a jejich proměn. Začíná s Christallerovou teorií centrálních míst (z r. 1933), kde jsou města hierarchicky rozdělena dle populace a předpokládaného tržního rádiusu. Teorie je založena na poznatku, že čím větší město, tím větší nabídka zboží a služeb a tím větší je i tržní rádius – oblast, jíž město slouží jako centrum, tj. kde se dají koupit čím dál více specializované produkty. Na nejnižší příčce v hierarchii je *Marktort* s populací 1000 obyvatel a populací v tržím rádiusu 3,500 obyv., struktura má celkem sedm úrovní a na nejvyšší je *Landstadt* s 500,000 obyv. a 3,500,000 v tržím rádiu. Tato teorie byla podle Halla vytvořena pro jinou dobu a dnes již příliš neodpovídá skutečnosti.

Hall pokračuje vlastním přístupem z r. 1966 a zavádí pojem světová velkoměsta [12], která definuje jako města, která vykonávají velké množství rolí: jsou to centra politické moci; centra národního a mezinárodního obchodu, častou sloužící jako vstupní brány do země; centra bankovníctví a pojišťovnictví; centra rozličných profesionálních aktivit – zejm. v oblasti medicíny, práva, vzdělání, aplikované vědy a technologie; centra masmédií, sběru a produkce

informací; centra prodeje luxusního zboží; centra umění, kultury a zábavy; samozřejmě je i řada doprovodných a podpůrných aktivit ke všemu výše uvedenému. Přístup ke globálním velkoměstům se postupně vyvíjel: John Friedmann tuto analýzu rozšířil o poznatek, že globalizační procesy vedly k nové hierarchii velkoměst, přičemž Londýn, New, York a Tokio jsou *globální finanční artikulace*, zatímco Miami, Los Angeles, Frankfurt, Amsterdam a Singapur jsou *multinárodní artikulace* a Paříž, Curych, Madrid, Mexico City, Sao Paulo, Soul a Sydney jsou *významné národní artikulace* a všechna tato města tvoří síť. Saskia Sassen k tomu později dodala, že se čím dál více odděluje umístění produkce jako takové od produkčních služeb. Výroba se tak rozptyluje po celém světě, zatímco výrobní služby se koncentrují do několika málo obchodních měst – tedy Halleem zmíněných globálních a méně významných sub-globálních měst [13].

Studie z 90. let 20. stol. ke klíčovým servisním aktivitám, jež definují světová velkoměsta řadí: *finanční a podnikatelské služby* (bankovníctví, pojišťovnictví, právo, účetnictví, reklama, styk s veřejností, design, architektura, pozemní stavitelství, průmyslový design a móda), *mocenské a vlivové organizace* (národní vlády, nadnárodní organizace typu UNESCO či OECD, sídla významných organizací a nadnárodních korporací), *kreativní a kulturní průmysl* (muzea, koncerty, opery, divadla, galerie, výstavy, tisk, elektronická média) a *cestovní ruch* (obchodní i rekreační turistika, zahrnující hotely, restaurace, bary, zábava, dopravní služby). Celý tento průmysl služeb spojuje do jedné kategorie proces tvorby, zpracování a konzumace informací, obvykle prováděný úzce specializovanými profesionály. Společné jsou i velké požadavky na rychlost zpracování a velká potřeba osobních setkání (obchodní jednání, práce se zástupci veřejnosti, služby a představení s nezbytnou osobní účastí). Ve většině těchto činností se uplatňují synergie a úspory nákladů a času v případě jejich shlukování (velké organizace často jednají s jinými velkými organizacemi, či se státem; konferenční turistiku lze dobře kombinovat s turistikou rekreační; zázemí pro návštěvníky v podobě hotelů, restaurací a zábavních center jsou použitelné pro různé účely návštěv). Na základě analýzy podobného typu dat vznikla na Loughboroughské univerzitě tabulka hierarchie světových měst, kterou dále podpořila studie konektivity letišť. „Světovost“ jednotlivých velkoměst byla ohodnocena 1-12 body. Světová velkoměsta byla rozdělena do tří tříd (viz. tab. 2), ve čtvrté (níže neuvedené) třídě jsou pak města, která vykazují alespoň některé atributy „světovosti“ (1-3 body).

V následné diskusi nad kombinací Christallerových centrálních míst a hierarchie světových měst Hall konstatuje, že v současné Evropě ztratily nejnižší 2 až 3 Christallerovy kategorie měst většinu funkcí centrálních míst. Minimálně významná města tak začínají zhruba při velikosti 10,000 obyv., kde se již nachází např. supermarkety a několik poboček národních distribučních

řetezců. Oproti původní kategorizaci však přibyly další úrovně: Sub-globální (tj. velkoměsta třídy gama a beta) a globální (alfa velkoměsta), přičemž jako speciální kategorie mohou být uvažována hlavní města států. Největších změn však patrně doznaly města uprostřed hierarchie, tj. velikosti 30,000 až 100,000 obyvatel, které obvykle představují největší běžně dostupná centrální místa pro velké venkovské oblasti, odkud se do nich postupně přestěhovala značná část obyvatel. Jsou-li navíc poblíž velkoměst s kvalitní dopravní infrastrukturou, fungují tato města i jako magnety, přitahující odliv obyvatel z velkoměstských center.

Tab. 2: Světová velkoměsta dle skupiny z Univerzity v Loughborough [14]

Alfa	12	Londýn, Paříž, New York, Tokio
	10	Chicago, Frankfurt, Hong Kong, Los Angeles, Milán, Singapur
Beta	9	San Francisco, Sydney, Toronto, Zürich
	8	Brusel, Madrid, Mexico City, São Paulo
	7	Moskva, Soul
Gama	6	Amsterdam, Boston, Caracas, Dallas, Düsseldorf, Ženeva, Houston, Jakarta, Johannesburg, Melbourne, Osaka, Praha, Santiago, Taipei, Washington
	5	Bangkok, Peking, Řím, Stockholm, Varšava
	4	Atlanta, Barcelona, Berlín, Buenos Aires, Budapešť, Kodaň, Hamburg, Istanbul, Kuala Lumpur, Manila, Miami, Minneapolis, Montreal, München, Šanghaj

Jiný metodologický přístup prosazuje Immanuel Wallerstein. Jeho teorie *světových systémů*, vzniklá spojením marxistického pojetí kapitalismu a fenoménu dlouhého trvání (*la longue durée*) Fernanda Braudela [15], je založena na následující sérii tvrzení: „Moderní světovým systémem je kapitalistická světoekonomika, což znamená, že mu vládne tendence k nekonečné akumulaci kapitálu. Tento světový systém se zrodil v 16. stol. a oblast jeho původní dělby práce zahrnovala velkou část Evropy a části obou Amerik. Světový systém během staletí expandoval a úspěšně do své dělby práce zahrnul i ostatní části světa. Kapitalistický světový systém je založen na světoekonomice, které dominují vztahy mezi jádrem a periferií (semi-periferie je na pomezí) a na politické struktuře, sestávající ze suverénních států v rámci mezistátního systému. Principiální rozpory kapitalistického systému jsou vyjádřeny v systémovém procesu skládajícím se ze série cyklických rytmů, sloužících k potlačení systémových rozporů. Dva nejdůležitější rytmy jsou 50/60-leté Kondratěvovy cykly, během nichž se základní zdroje zisku přesouvají mezi sférou výroby a

finančnictví, a 100/150-leté hegemonické cykly, sestávající z růstu a úpadku postupných garantů globálního řádu, přičemž každý má svůj specifický vzorec ovládnutí. Cyklické rytmy vyústily v pomalý, ale významný geografický posun center akumulace kapitálu a moci, ovšem beze změny principiální systémové nerovnosti.“ [16] Současný stav světového systému je zhruba takový, že pomalu končí hegemonický cyklus, kterému dominovaly USA, a Kondratěvův cyklus je ve fázi úpadku, kdy nejziskovější je oblast finančních spekulací.

Wallerstein dále tvrdí, že k nastartování nového cyklu růstu a k prosazení nového hegemonu nemusí v důsledku systémové krize kapitalistického světového systému vůbec dojít. Příčin strukturální krize několik: s pokročilým stupněm světové urbanizace postupně mizí zdroje laciné práce, což znesnadňuje akumulaci kapitálu. Pokročilá ekologická krize bude tlačit vlády buď k přesunu zdrojů (např. sociálních výdajů) k záchraně ekologických funkcí, anebo k internalizaci těchto nákladů v rámci firem. První varianta by v důsledku nespokojenosti mas vedla ke snížení legitimacy státu, druhá by omezila akumulaci kapitálu a obě tím pádem podkopávají základy kapitalistického světového systému. V důsledku demokratizace též nelze čekat snížení poptávky po službách státu (zejm. zdravotnictví, vzdělání), a to i přes tendence k jeho oslabení a zprivatizování. Uvedené systémové rozpory se tedy mají nadále vyostřovat a pravděpodobně způsobit zánik tohoto světového systému – a ustavení nového. Jaký však očekávaný nový světový systém, či světové systémy budou, nelze principiálně předpovědět. Podle teorie chaosu [17] totiž vývoj komplexního systému v období nestability (kterým lidská společnost nepochybně je) výrazně ovlivňují i ty nejmenší veličiny.

2.3 Modernita, globalizace a jejich sociální důsledky

Zatímco výše zmíněné teorie a fakta studují a popisují svět na makroúrovni (a lze diskutovat nakolik je tento přístup vlastní přírodním vědám), řada sociologů či filosofů naopak vychází ze studia lidského jedince, z pojetí člověka a jeho každodennosti. Humanitní obory si také mnohem častěji uvědomují, že jejich teorie jsou „pouze teorie“, tedy zjednodušené popisy skutečnosti a nikoli skutečnost sama. Napomáhá tomu ostatně i jejich předmět studia: zatímco přírodní vědy zkoumají „přírodu“, tedy „skutečnost samu“, humanitní vědy studují tzv. sociální realitu, o níž se explicitněji předpokládá, že ji vytváří člověk. Jakýkoli vědec by si tedy měl uvědomovat, že vytváří především více či méně pravdivé či použitelné teorie a popisy skutečnosti. Smysluplnost odlišení přírodních od humanitních věd je přesto užitečná, např. za předpokladu, že zatímco „přírodu“ nelze změnit, tak sociální realitu ano. Humanitní vědy se tak téměř vždy zabývají nejen tím „jaký svět je“, ale i tím „jaký by měl být“, a proto kladou důraz na normativní požadavky, etiku a morálku.

Vymezením *sociálna* své úvahy o moderní společnosti začíná Jan Keller. V jeho pojetí má *sociálno* dva významy – širší a užší. Výraz „sociální“ v širším smyslu

znamená totéž co celospolečenský. „V tomto smyslu hovoříme o moderním sociálním systému (o moderní společnosti), o funkční diferenciaci sociálního (společenského) systému, či právě o modernizaci společnosti. Termín „sociální“ zde označuje vše, co drží pohromadě celou společnost. (...) Ve druhém, užším vymezení znamená „sociální“ nejrůznější vazby vzájemné pomoci a ochrany v kritických situacích. Patří sem vzorce jednání a instituce, které zajišťují jednotlivce či celé skupiny v případech, kdy oni sami nejsou schopni čelit určitým životním rizikům.“ [18] Keller dále tvrdí, že před zrodem *modernity* společnost v dnešním (tj. tom širším) smyslu neexistovala. V předmoderních, tradičních společnostech totiž byly obě formy sociální integrovány a teprve s jejich moderním oddělením lze hovořit o společnosti.

Dále Keller vychází z J. Habermase a dělí integraci společnosti na primární (skrže žitý svět) a sekundární (skrže abstraktní systém): „Proto se postupně z této zárodečné jednoty sociální vynořují obrysy neosobního systému, který stojí vně rutinních výměn probíhajících v rámci žitého světa a klene se kdesi vysoko nad nimi. Při genezi tohoto zobecněného systému sehrály důležitou úlohu dvě inovace, s jejich pomocí bylo možno řídit vztahy přesahující rozměr malých lokálních pospolitostí. Těmito revolučními inovacemi se staly moc a peníze. Umožnily zprostředkovávat kontakty mezi jednotlivci a skupinami v mnohem širším prostoru a v delším čase, než to bylo možné dříve. Umožnily také chod mnohem početnějších sociálních útvarů, než jaké existovaly dosud.“ [19] Keller na tomto půdorysu rozlišuje dvě vlny modernity, které spojuje s vývojem vztahů ochrany. Na základě prací dalších autorů konstatuje obecný trend ke zvyšující se abstrakci obou forem sociální. První vlna modernity začala s oddělením obou forem sociální a postupným přechodem od primárních k sekundárním vztahům ochrany. Jinak řečeno, zajištění ochrany postupně přešlo z kmene, místní pospolitosti, či rodiny na firmy, stát či bankovní životní pojištění. Zároveň došlo k erozi primární sociability, kterou stále abstraktnější společenský systém použil jako jeden ze svých zdrojů. Druhá vlna modernity přišla ve chvíli, kdy už společensko-ekonomický systém nemohl kvůli svému růstu drancovat zdroje spojené s primární sociabilitou, a tak začal drancovat systém sekundární sociability, který byl ve své nejrozvinutější formě představován sociálním státem.

„Osamostatnění ekonomiky a její postupná kolonizace zbytku společnosti nejsou náhodným jevem. Peníze, stejně jako moc, čerpaly ve svém vítězném postupu moderní společností svojí legitimitu z toho, že dokáží zprostředkovat ochranu lidí před nejrůznějšími riziky a hrozbami mnohem účinněji, než to kdy dokázaly předmoderní formy ochrany. Média moci a peněz učinila zastaralými dosavadní formy ochrany jak mezi rovnými tak mezi nerovnými, rozbila pospolitostní svazky obou typů a na jejich místo dosadila dualitu systému abstraktní společnosti a jednotlivců pohybujících se spolu s druhými v rámci

každodennosti svých životů. Postupující ekonomizace modernity probíhá souběžně v obou oblastech, tedy jak směrem od systému jakožto diferencovaného celku, tak ve směru od individuí coby racionálně jednajících bytostí.“[20] Keller nakonec mluví o možnosti vzniku *barbarizované modernity*, kdy systémy abstraktní ochrany přestávají fungovat a lidé se uchylují pod ochranu mocných jednotlivců či skupin, což však vede k rozpadu moderní svobodné společnosti, onoho nejvýznamnějšího výdobytku modernity.

Od takového značně zobecněného popisu současnosti lze přikročit k dílu Zygmunta Baumana, který se zabývá podrobnějším studiem individualizované společnosti a jejích konkrétních projevu. Společně s dalšími autory charakterizuje současnou společnost nárůstem nejistoty, která je spojena s rozpadem řádu a ztrátou jistot. „Můžeme dodat, že v našich moderních časech byl řád z praktických důvodů a pro praktické účely ztotožněn s *kontrolou a správou*, které následně začaly znamenat ustavený kód praxe a schopnost vynutit si poslušnost vůči tomuto kódu. Jinak řečeno, představa řádu neodkazovala ani tak k věcem samým, ale spíše ke způsobům, jak je ovládat: ke *schopnosti uspořádat* spíše než k nějaké imanentní kvalitě daného stavu věcí.“ [21]

V souvislosti s úpadkem řádu Bauman promýšlí pojem *násilí* a klade ho do souvislosti s legitimitou. *Násilí* tak definuje „jako nátlak, kterému byla upřena legitimita. Jestliže nátlakové jednání, jímž někdo nutí lidi jednat proti jejich vůli nebo jim bere možnost volby, nazvete 'násilným činem', pak tím nepřidáváte žádnou novou informaci o tomto činu, ale oznamujete své rozhodnutí zpochybnit právo toho, kdo takto jedná, vyvíjet nátlak. A také mu upíráte právo, aby sám svůj čin popsal. V mocenském boji je násilí zároveň prostředek i cíl.“ [22] Existují dva typy nátlaku: legitimní, který provozuje např. státní moc, a nelegitimní, který tato moc označuje jako násilí. Podstatou veškeré moci je tak právo *autoritativně definovat*. Jakmile se běžný nátlak začíná vnímat jako násilí, poukazuje to na vratkou legitimitu stávajícího společenského řádu.

Komplexnější a metodičtější výklad současnosti nabízí Paul James v knize *Globalismus, nacionalismus, tribalismus*, která se snaží integrovat řadu dílčích přístupů, studií a pojmů do jednoho výkladového rámce. Mimo jiné tak umožňuje teoretizovat o jiných teoriích a tyto teorie navzájem porovnávat a kritizovat v případě, že přesáhly své „pole použitelnosti“. Sám autor tvrdí, že kniha je určena k tomu „aby poskytla alternativní rámec pro vysvětlení současného napětí mezi politickým řádem (polity) a společenstvím (community), nacionalismem a globalismem. Základem celého přístupu je předpoklad, že adekvátní teorie tribalismu, formování národů a globalizace vyžaduje obecnou teorii měnících se sociálních vztahů. Jinými slovy, fenomény typu globalizace nebo nacionalismu nemohou být vysvětleny samy ze

sebe.“[23] Ačkoli kniha nabízí řadu užitečných vhledů, další postup bude směřovat především k vyjasnění fenoménu globalizace.

Základem je opět konstatování, že pokud se v nesmírné komplexitě sociálního života zaměříme pouze na převažující vzorce sociálních změn, lze v historii vysledovat zvyšující se abstrakci v pojetí času, prostoru a ztělesnění, přičemž abstraktní vrstvy překrývají a pozměňují dřívější formy bytí. Není to tedy tak, že např. modernizace nahrazuje tradiční společnost či národní státy. Praktiky spojované s modernitou však postupně převažují nad praktikami původnějšími, přičemž některé z těch starších zaniknou, jiné doznají změn, zatímco další vytrvají beze změn. Síla Jamesova přístupu je tak zejména v tom, že složité jevy vysvětluje z těch jednodušších, aniž je však na ně redukuje. Masové rozšíření určitých praktik tak mění *společenské formace* (což je pojem nahrazující pojem *společnost* – ukazuje totiž na dynamiku a proces sebeutváření), struktura společenských formací však zpětně ovlivňuje možnosti šíření určitých praktik.

O globalizaci James hovoří v sérii tvrzení, které následně komentuje a problematizuje na konkrétních příkladech. Zde jsou stručně uvedena pouze jeho tvrzení [24]:

1. Globalizace zahrnuje rozšíření sociálních vztahů do světoprostoru, přičemž světoprostor definuje historicky proměnlivými způsoby, které jsou či byly praktikovány a sociálně pochopeny skrze proměnlivé pojetí světového času.
2. Forma globalizace byla a je historicky proměnlivá. Čemuž je třeba rozumět tak, že globalizace nabývala různých forem jak v průběhu historie, tak i jednom historickém momentu.
3. Rozhodujícími strukturálními činiteli současné globalizace jsou: kapitalismus, masmediálně šířený obraz reality a techno-scientismus. Současná globalizace se dostala do své současné podoby díky průniku všech těchto praktik (modes of practice): produkce, směna, komunikace, organizace a poznání.
4. Globalizace je uspořádána pomocí mocenských vztahů. Lze argumentovat, že odtělesněná moc, která se rodí na základě rozličných praktik, má největší schopnost přivodit změnu na dálku. Přesněji řečeno, převažující forma současné globalizace je uspořádána pomocí odtělesněných (abstraktních) mocenských vztahů, jejichž nositeli jsou však konkrétní lidé a jež působí se vzrůstající intenzitou a systematičností.
5. Rozhodující ideologickou silou současné globalizace je sporná filosofie neoliberalismu. Globalizaci podporuje řada nezpochybňovaných předpokladů doby: Ideologie ekonomické globalizace, kam spadá jak idea volného trhu tak „světa bez hranic“, postupně učinila z techniky a z technologií s globálním rozsahem „přirozené“ výsledky materiálního pokroku.

6. Není to tak, že by globalizace nevyhnutelně vymazala vše, co bylo před ní. Vše, co bylo pevné, takové i zůstává. Globalizační procesy například do jisté míry podkopaly suverenitu národních států, což však neznamená, že by to byl nevyhnutelný důsledek globalizace, a to jak teoreticky, tak prakticky.

7. Dominance a podrobení fungují různě v různých geografických měřítkách – lokálně, regionálně, státně a globálně – a na různých úrovních sociální integrace – od zosobněné (konkrétní) po abstraktní. V průběhu posledních několika desetiletí se vynořila struktura globálních vazeb, která je převažujícím způsobem mocenské kontroly.

8. Se zvětšujícími se rozpory mezi globalizací a lokalizací nabyly kritické reakce na intenzitě a vnesly symbolické i konkrétní odezvy do veřejného prostoru. Jakmile globalizační praktiky zakořenily po celém světě, protestní akce se přestaly zaměřovat na abstraktní procesy globální směny, nýbrž se soustředily na viditelné reprezentanty ducha kapitalistické globalizace, jako jsou např. pobočky nadnárodních korporací a konference Světové obchodní organizace.

9. Mění se struktura kapitalismu, spolu s globalizací a zvýšenou důležitostí místa a identity, proměnila (ačkoli nikoli nutně nahradila) význam starých imperiálních vazeb. Podřízení už není založeno na starých způsobech imperiálního vykořisťování a nadvlády. Je to globální odosobněný kapitalismus, který nyní formuje rozličné formy závislosti a nadvlády (což ale neznamená, že kolonialismus a imperialismus byl zapomenut).

10. Proces podrobení (subjection) není, navzdory obvyklému mínění, pasivní. Je třeba ho chápat ve dvojitým významu: jednak v obvyklém politickém smyslu podrobení se někomu či něčemu (ať už je to stát, korporace, mírová mise, či světová ekonomika), totiž jako opak nezávislosti. Druhý význam souvisí s pojetím člověka jakožto aktivního strůjce svého osudu – ovšem nikoli za podmínek, které by si sám mohl vybrat.

11. Rozličné formy podrobení jsou formovány praktikami, vládnoucími na příslušných úrovních společenské a prostorové struktury. I přes neuvěřitelný rozsah oblastí, které byly zasaženy kapitalismem, však přesto nedošlo k úplné homogenizaci kultur a ekonomik, což jen potvrzuje tezi o překrývání/vrstvení různých typů praktik, kde vládnoucí praktiky formují podmínky pro ty podřízené.

12. Podrobení, definované jako vládnoucí vzorec sociálních praktik a institucí, má i ontologickou dimenzi. Zasahuje totiž i ty nejhlubší oblasti lidského bytí.

13. Globalizace (podobně jako stát či proces formování národa) je vždy eticky mnohoznačná. Čili vždy může být současně dobrá i špatná. Úkol, jemuž jsme nuceni čelit tak neznamená pouze porozumnění jejím slibným vyhlídkám a

odstrašující realitě, ale též objevení udržitelných principů a praktik, jak tento proces kompletně proměnit.

2.4 Východiska z krize, aneb bude třeba svět nově založit?

Paul James v závěru své knihy jako určité východisko ze současného neutěšeného stavu světa požaduje návrat etiky zpět do středu politiky, což znamená především diskusi o principech, které zásadním způsobem formují způsob lidského soužití [25]. Jinak řečeno, skutečná politika se odvíjí od způsobu, jímž je území spravováno a jak lidé žijí. A to i přes veškeré technologie, které umožňují překonávat prostor i čas. Člověk nemůže žít ve vzduchoprázdnu a vždy bude mít potřebu konkrétních a zosobněných vztahů k druhým lidem. James dále argumentuje, že ačkoli je současná společnost založena na čím dál abstraktnějších principech, je třeba nalézt způsoby, jak oživit důležitost zosobněných a trvalých vztahů vzájemnosti a kooperace. Procesy abstrakce nejsou špatné samy o sobě, je však třeba zmírnit mnohé excesy, které globalizující se společnost vytváří. Sociální život je třeba reflexivně proměnit, etiku založenou na právech, tedy na univerzálních principech a procedurách, je třeba reflexivně prohloubit, a to až na ekologicko-ontologickou úroveň diskuse o základu vztahů k ostatním lidem, k zemi, přírodě, kultuře či konečnosti života. Takovýto přístup je už o krok dál oproti úvahám (jakkoli chvályhodným) o ekologických limitech biosféry a souvisejícímu propočítávání nákladů a ztrát.

Filosofem, který jde až k základu pobytu současného člověka na světě a přitom se dotýká i úlohy měst, je Karel Kosík: „Epocha, která nemá smysl pro vznešené, ztratila také přístup k nekonečnu a tuto ztrátu maskuje tím, že na místo nekonečna nastoluje nepřetržitou a nepřehlednou řadu *konečností*, konečných účelů a cílů, konečných předmětů a artefaktů, konečných informací a příběhů (...) moderní doba je epochou záměny: ne-pravda se v ní prosazuje jako záměna. Místo vznešenosti, pro kterou člověk ztratil ve 20. století smysl, nastupuje povznesenost a zpupnost.“[26]

„Zakládání města jako *slavnostní* akt, v němž se obnovuje a potvrzuje architektonika světa, je *událost*. Jestliže se dnes města již nezakládají, ale pouze rozšiřují, rozrůstají a bují, svědčí to o tom, že *událost* byla ze světa vyřazena jako nepotřebná záležitost, a architektonika v této skutečnosti již nemá *místo*, byla svého místa zbavena. Město je místo, kde se děje událost. Město jako místo *je* událost.“[27] Architektonika v tomto pojetí znamená rozvržení skutečnosti, oddělení důležitého od podružného a artikulace těchto vztahů – ať už v literatuře, umění, či rozvržení měst. Moderní člověk se potřebuje zbavit uspěchanosti, do níž ho abstraktní systém tlačí a v níž je zavalen nekonečnou řadou konečností, a opět se naučit prodlévat, žít poeticky, protože jedině tak lze obnovit vztah k místu, obývat město. „Člověk proto musí osvobodit svoji paměť od nánosů věcí nepodstatných, musí se upamatovat, kdo vlastně jako člověk je,

a tomto upamatování, v tomto probuzení paměti si uvědomí, že prvním krokem k záchraně či zakládání měst je obnovení architektiky světa.“[28]

3. Závěr

Příspěvek prezentoval řadu fakt, koncepcí a autorů, které byly shledány použitelné alespoň jako výchozí bod pro další úvahy na téma globalizované urbanity. Šlo především o ujasnění kontextu, do něhož je třeba jakékoli další úvahy zasadit. Další práce počítá i s podrobnějším promyšlením tohoto kontextu, a proto je následující závěry nutno brát spíše jako provizorní.

1. Globalizace a urbanizace jsou zřejmě různými aspekty jediného procesu, takže jejich oddělování je spíše na škodu.
2. Myšlenka „překrývání vrstev“, kde dominantní sociální formace představují pouze podmínky, na něž další sociální formace reagují a jimž se přizpůsobují, je slibná a patrně i analyticky uchopitelná. V podobném duchu lze patrně uvažovat i o roli velkoměst v systému osídlení.
3. Většina autorů více či méně explicitně očekává, že následující období bude ve znamení změny, možná dokonce „historického“ zlomu. Proto je třeba stávající teorie i fakta důkladně promyslet a připravit se na veřejnou diskusi a reflexivní změnu některých východisek.
4. Přestože se zdá, že současně probíhající ekonomická krize potvrzuje některé teorie, je třeba je brát s nadhledem a nesnažit se vyžrát na budoucnost. Mějme na mysli, že krize otevírá možnost zásadní proměny, ale zda půjde o změnu k dobrému či zlému, to nelze předvídat. Lepší porozumění současnosti by však mělo usnadnit předpokládaná rozhodnutí, které patrně bude nutno učinit.

Literatura:

- [1] *Proceedings of expert group meeting on Population Distribution, Urbanization, Internal Migration and Development.: Report of the meeting* United Nations. New York, 2008, pp. 3.
- [2] IBID. pp. 3-4.
- [3] *World urbanization prospects: the 2007 revision; Urban and Rural Areas 2007*. United Nations, 2008.
- [4] *World urbanization prospects: the 2007 revision; Urban Agglomerations 2007*. United Nations, 2008.
- [5] BENGIS, S., SCHMIDT-TOMÉ, K.: *Urban-rural relations in Europe. ESPON 1.1.2*. ISBN 951-22-7244.
- [6] CHAMPION, A.: *The changing nature of urban and rural areas in the United Kingdom and other European countries. In: Proceedings of expert group meeting on Population Distribution, Urbanization, Internal*

- Migration and Development*. United Nations, New York, 2008, pp. 164.
- [7] *ibid* pp. 164.
- [8] Laquian, A.: The planning and governance of Asia's mega-urban regions. In: Proceedings of expert group meeting on Population Distribution, Urbanization, Internal Migration and Development. United Nations, New York, 2008, pp. 74-76.
- [9] viz. [4]
- [10] viz. [1], pp. 7.
- [11] Hall, P.: European cities in a global world. In: Urbanism and Globalization. Peter lang GmbH, Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 2004, ISBN 3-361-50744-5, pp.31.
- [12] *ibid*, pp. 31.
- [13] *ibid*, pp. 32.
- [14] *ibid*, pp. 34-35.
- [15] Braudel, F.: Dynamika kapitalismu. Argo, Olomouc, 1999, ISBN 80-7203-193-7.
- [16] Wallerstein, I.: The end of the world as we know it. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1999, ISBN 0-8166-3397-5, pp.35.
- [17] Prigogine, I., Stengers, I.: Order out of chaos. Bantam, 1984.
- [18] Keller, J.: Teorie modernizace. Sociologické nakladatelství (SLON), Praha, 2007, ISBN 987-80-86429-66-3, pp.67.
- [19] *ibid*, pp. 80.
- [20] *ibid*, pp. 99.
- [21] Bauman, Z.: Individualizovaná společnost. Mladá fronta, Praha, 2004, ISBN 80-204-1195-X, pp. 104.
- [22] *ibid*, pp. 242.
- [23] James, P.: Globalism, nationalism, tribalism. SAGE publication Ltd, London, 2006, ISBN-10 7619 5513 5, pp.4-5.
- [24] *ibid*, pp. 266-284.
- [25] *ibid*, pp. 294.
- [26] Kosík, K.: Město a architektura světa. In: Předpotopní úvahy. Torst, Praha, 1997, ISBN 80-7215-036-7, pp. 68.
- [27] *ibid*, pp. 79.
- [28] *ibid*, pp. 81.